

УДК 332.146.2 (477)

Гавкалова Н. Л., д.е.н., професор, Шумська Г. М., к.е.н., доцент кафедри регіональної економіки Харківського національного економічного університету

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Визначені теоретико-методологічні основи управління регіональним розвитком України. Обґрунтована необхідність формування організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: регіон, регіональна політика, управління розвитком регіонів, регіональний господарський комплекс, організаційно-економічний механізм управління соціально-економічним розвитком регіону.

АННОТАЦИЯ. Определены теоретико-методологические основы управления региональным развитием Украины. Обоснована необходимость формирования организационно-экономического механизма управления социально-экономическим развитием региона.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: регион, региональная политика, управление развитием регионов, региональный хозяйственный комплекс, организационно-экономический механизм управления социально-экономическим развитием региона.

ANNOTATION. Theoretical and methodological framework for the management of regional development in Ukraine was defined. The necessity of the formation of organizational-economic mechanism for socio-economic development of the region.

KEYWORDS: region, the regional policy, management of development of regions, a regional economic complex, the organizational-economic controlling mechanism social and economic development of region.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Сучасний розвиток світової економіки свідчить, що головною рушійною силою будь-якої національної господарської системи є регіони. Саме на рівні регіонів вирішуються питання відтворення продуктивних сил, реалізуються проекти соціально-економічного розвитку, задовольняються ключові соціальні потреби населення, а показники розвитку регіональної економіки є критерієм визначення рівня економічного розвитку держави в цілому. Тому обґрунтування теоретико-методологічних аспектів управління розвитком регіонів України, а також виявлення особливостей розвитку їх господарських комплексів стають надзвичайно важливими науково-практичними завданнями.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних з управлін-

ням процесами на регіональному рівні, присвячено праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких слід виділити М. Бутка [5], З. Варналія [18], В. Гейця [7], М. Долішнього [17], В. Кістанова [9], Б. Кліяненка [10], Е. Лібанової [13], Д. Стеценка [22] та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій у сфері регіонального управління, питання, які пов'язані з висвітленням концептуальних засад управління розвитком регіону, не можуть вважатися повністю вирішеними та відкривають простір для подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад управління регіональним розвитком регіонів України. Об'єктом дослідження – процеси управління регіональним розвитком регіонів України.. Досягнення мети зумовило постановку і вирішення наступних завдань: визначення сутності основних дефініцій дослідження; обґрунтування значущості регіональних господарських комплексів; доведення необхідності побудови організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону.

Виклад основного матеріалу. Нерівномірність розвитку регіонів посилює науковий інтерес до цього питання. Починаючи від розгляду регіону як структурної одиниці у межах економічної географії та базуючись на процесному, комплексному і системному підходах при здійсненні відповідних досліджень, науковці враховують як багатоаспектність категорії «регіон», так і використовують міждисциплінарний підхід, що зумовлює розгляд регіонального розвитку з різних точок зору, а саме економіки, державного та регіонального управління, регіональної політики, регіонального менеджменту та ін. Отже, майже всі сфери регіонального розвитку стають предметом наукового пізнання, але не всі вони досліджені науковцями. Справа в тому, що розвиток науки супроводжується появою нових знань, удосконаленням методології, виникненням новітніх методів дослідження, що зумовлює необхідність виникнення нової парадигми регіоналістики. На нашу думку, таке бачення існуючої проблеми забезпечення соціально-економічного розвитку регіону може формуватися внаслідок дослідження різновидів капіталу: людського, інтелектуального та соціального і розгляду розподілу такого синтезо-

ваного капіталу через призму ефективності в контексті регіонального розвитку.

Розгляд концептуальних засад управління розвитком регіону доцільно починати з обґрунтування сутності регіонального управління у країні з урахуванням впливу інтеграції і глобалізації. Перш за все зазначимо, що регіон – це певна частина території країни, яка характеризується єдністю, однорідністю, комплексністю. Дослідники [16] відзначають, що дана територія країни відмінна від суміжних територій з певним поєднанням природно-географічних, соціально-економічних, демографічних, національно-культурних, екологічних та інших ознак. Інші дослідники [2] пропонують визначення регіону як території, виокремленої в результаті соціальних та економічних процесів, відзначеної певними функціональними й інтерактивними зв'язками та без усталених меж.

Регіони виступають підґрунтям для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни за рахунок того, що на рівні регіону відбувається першопочаткове акумулювання та розподіл людського, інтелектуального та соціального капіталів, природних, матеріально-технічних, фінансово-кредитних та інших ресурсів. Таким чином, стратегічне значення регіонального розвитку є одним із найвагоміших для забезпечення розвитку країни. Сутність регіонального управління таким чином полягає у цілеспрямованому впливі суб'єкту управління на об'єкт. Ефективність такого впливу залежить у більшому ступеню від регіональної політики, яка «є органічною складовою загальнодержавної політики та спрямована на збереження територіальної цілісності держави і забезпечення всебічного розвитку регіонів» [2, с. 10]. Регіональна політика передбачає здійснення низки заходів, які спрямовані на ефективне акумулювання, розвиток та використання ресурсного потенціалу і капіталу регіону. Основу ресурсного потенціалу, окрім природних та фінансових ресурсів, складають трудові ресурси, які у регіоналістиці розглядаються дослідниками [2] переважно у межах соціальної складової регіонального розвитку (зайнятість населення, міграція, трудовий потенціал та ін.). Ми не зовсім згодні з таким обмеженням та вважаємо, що трудові ресурси повинні розглядатися у межах соціально-економічної складової, внаслідок того, що трудовий потенціал втілюється в ін-

телектуальний капітал, формування та ефективного використання якого має здебільшого економічну природу [11], а безпосередньо інтелектуальний капітал здатний сприяти стрімкому соціально-економічному розвитку регіону шляхом генерування та використання об'єктів інтелектуальної власності.

Важливою умовою успішного становлення і розвитку регіонів країни є також розвиток їх господарських комплексів як найбільш активної ланки регіональної економічної системи. Здійснення стратегічного завдання інтеграції національного господарського комплексу України до сучасних світових економічних систем у значній мірі залежить від збалансованого і раціонального поєднання загальнодержавних інтересів з інтересами і особливостями окремих регіонів, ефективного використання їх потенціалу (економічного, науково-технічного, природно-ресурсного, інтелектуального тощо).

Сьогодні однією з ключових проблем соціально-економічного розвитку регіонів України є дезінтеграція внутрішньорегіонального ринку, яка виявляється у зміні внутрішньої консолідованості економічного простору, послабленні міжрегіональних зв'язків унаслідок посилення замкнутості регіональних господарських комплексів та підвищення ролі зовнішньоекономічних зв'язків. Виходячи з цього, головною метою державної регіональної політики на сучасному етапі є інтеграція регіонів у єдиний простір (духовний, гуманітарний, політичний, економічний) при збереженні регіонального різноманіття. Це обґрунтовує доцільність розглядати регіон з погляду регіонального економічного простору, у межах якого формується господарський комплекс регіону [19]. Регіональний господарський комплекс (РГК) є економічно взаємообумовленим і взаємозв'язаним комплексом суб'єктів господарювання регіону. Його функціонування дозволяє досягти певного економічного ефекту за рахунок реалізації різних видів економічної діяльності і зовнішньоекономічних відносин відповідно до природно-економічних, історичних, соціальних, екологічних та інших умов регіону, його геополітичного положення [23]. Господарський комплекс регіону є основою для задоволення потреб його населення. Від розвитку галузей господарського комплексу залежить не тільки економічний стан регіону, але й створення належних умов для життя і праці його населення. І, навпаки, від ра-

ціонального ведення господарства у регіоні, рівня кваліфікації і працездатності населення залежить загальний стан галузей, які представлені у структурі РГК.

Регіональні господарські комплекси як складові частини системи господарства країни характеризуються певною структурою, яка розкриває найбільш істотні елементи, зв'язки і відносини системи, та виступають основою їх функціонування. Структура цих комплексів розглядається у галузевому, функціональному і територіальному аспектах. Саме розгляд структури комплексів, залежно від цих аспектів, дає можливість розкрити їх внутрішню будову та роль у процесі розвитку виробництва на території регіону. Цим визначається «триєдність» структури РГК як системи [8]. Кожен регіон у межах економічного простору країни має власну спеціалізацію, яка є концентрацією на його території конкретних видів виробництв, що задовольняють своєю продукцією не тільки власні потреби, але також і потреби інших регіонів країни. Галузі спеціалізації визначають місце регіону у територіальному розподілі праці. Спеціалізація РГК обумовлена, перш за все, можливостями ефективно виробляти масову продукцію, тобто таку продукцію, яка, будучи дешевою, мала б значну частку у загальнорегіональному балансі. Здешевлення продукції відбувається за рахунок використання сприятливих природно-економічних умов.

Наявність значних регіональних коливань у розміщенні, структурі та динаміці виробництва є важливою особливістю розвитку будь-якої галузі промисловості України на сучасному етапі, а специфічним проявом просторової організації виробництва – його регіональна спеціалізація. Регіональна спеціалізація певної галузі промисловості у раціональних масштабах приводить до економії витрат суспільної праці, оскільки передбачає найефективніше використання природних умов і ресурсів, матеріально-технічного і трудового потенціалу території [20].

Для визначення галузевих пріоритетів розвитку РГК доцільно використовувати низку показників галузевої спеціалізації (коефіцієнти концентрації, виробництва продукції на одного мешканця і спеціалізації регіону у даній галузі) [3; 14; 15 та ін.]. Розвиток господарського комплексу залежить від розвитку економіки головних (профільюючих) галузей регіону. У свою чергу функціонування і розвиток еконо-

міки цих галузей багато в чому визначається стадією їх життєвого циклу [14]. З метою встановлення цієї стадії для конкретної галузі промисловості учені рекомендують поряд з показниками темпів зростання обсягу реалізації використовувати рівень прибутковості (збитковості) галузі. Саме ця комбінація взаємозв'язку вищезазначених показників дозволяє сформувати матрицю визначення певної стадії життєвого циклу галузі (табл. 1). Кожна стадія життєвого циклу головних (профільюючих) галузей у РГК обумовлює напрями його розвитку і дає змогу розробляти сценарії подальшого розвитку господарського комплексу регіону.

Для подальшого ефективного розвитку РГК слід визначити галузеві пріоритети з наявністю конкурентних переваг і забезпеченням модернізації виробництва. Для цього доцільно активізувати розробку та реалізацію з участю держави масштабних інвестиційних проектів у пріоритетних галузях РГК, залучаючи як власні ресурси, так і ресурси бізнесу. Пом'якшення негативних наслідків кризи, яка спостерігається сьогодні, можливе тільки при формуванні й використанні ефективного організаційно-економічного механізму, який забезпечить сталий соціально-економічний розвиток регіонів України.

Таблиця 1

Критерії визначення стадії життєвого циклу галузі

Динаміка обсягу реалізації продукції	Рівень прибутковості (збитковості)		
	< 0	→ 0	> 0
< 100	Стадія занепаду	Стадія занепаду	Стадія зрілості
→ 100	Стадія зрілості	Стадія зрілості	Стадія уповільненого зростання
> 100	Стадія зародження	Стадія становлення	Стадія прискореного зростання

Оскільки регіон досить часто розглядається як складова господарського механізму, а господарський механізм визначається як сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони та процес відтворення [21], слід зупинитись на організаційно-економічному механізмі управління соціально-економічним розвитком регіону та його складових. Безпосередньо організаційно-економічний механізм розглядається як сукупність органі-

заційно-управлінських і економічних методів, форм, прийомів, інструментів і важелів впливу для забезпечення досягнення системи цілей соціально-економічного розвитку [17]. На думку О. Кушнірецької та О. Демидюк [12], організаційно-економічний механізм управління соціально-економічним розвитком регіону містить ряд функціональних складових в межах системи управління соціально-економічним розвитком регіону і системи забезпечення організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону (рис. 1). Під організаційно-економічним механізмом управління зазначені дослідники розуміють сукупність організаційних і соціальних важелів із притаманними їм формами управлінського впливу, що здійснюють вплив на економічні і організаційні параметри системи управління з метою формування, поліпшення використання, удосконалення організаційно-економічного потенціалу, отримання конкретних переваг і досягнення ефективності діяльності загалом. Ми поділяємо точку зору науковців, що механізм управління повинен містити в собі такі компоненти: цілі, закони, принципи, функції, методи, завдання, засоби досягнення цілей і структуру управління. Отже, організаційно-економічний механізм слід розглядати як комплексну систему, що складається з системи цілей і завдань, функціональної системи і системи забезпечення управління, що утворюють результуючу сукупність організаційних і економічних важелів впливу на економічні і організаційні параметри об'єкта управління для забезпечення ефективності управління і отримання об'єктом визначених переваг [12, с. 66].

Слід зазначити, що концепцією державної регіональної політики категорія «регіональний розвиток» визначається як позитивна динаміка процесу соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етнонаціональних змін у відповідних регіонах як складова здійснення загальнодержавної стратегії розвитку країни відповідно до сформульованих цілей [1]. У свою чергу, завданнями організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону є: зростання конкурентоспроможності й інвестиційної привабливості регіону; інноваційний розвиток виробничої і невиробничої бази регіону; розвиток пріоритетних галузей РГК; активізація ділової активності у регіоні;

розвиток інституційної структури регіону тощо.

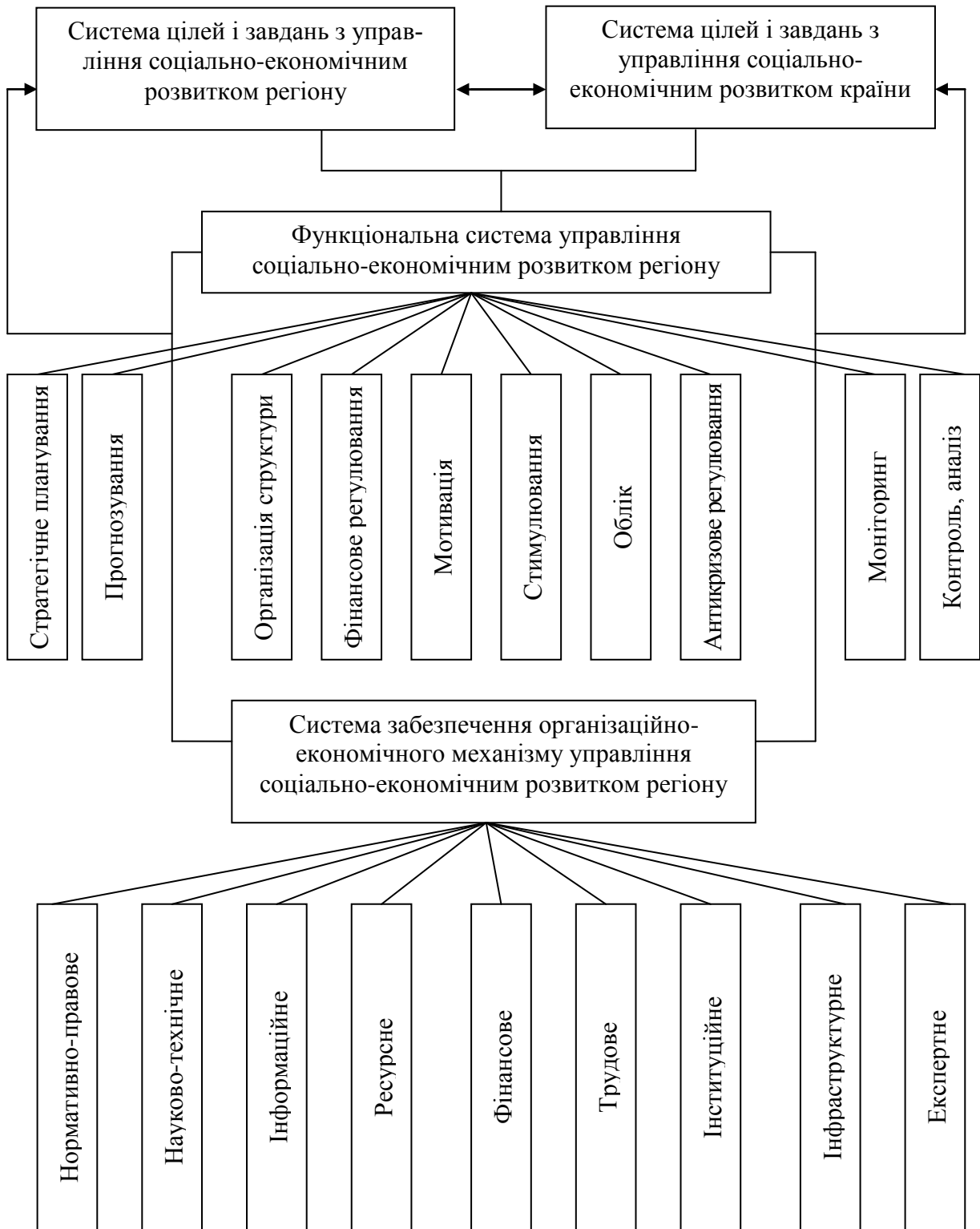

Рис. 1. Функціональні складові організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону

Висновки та перспективні напрями досліджень. Отже, управління регіональним розвитком в Україні сучасному етапі зумовлюється, по-перше, відмінностями між регіонами за наявним і використовуваним соціально-економічним потен-

ціалом територій, зокрема, природно-ресурсним, трудовим, виробничим, інноваційним потенціалом; по-друге, особливостями історичного розвитку і специфіки економіко-географічного розташування регіонів; по-третє, особливостями структури і спеціалізації РГК; по-четверте, різноманітністю у перебігу соціальних, економічних, гуманітарних, екологічних та інших регіональних процесів і явищ.

Слідкування концепції державної регіональної політики та побудова організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону сприятиме вирішенню пріоритетних завдань регіонального розвитку та створюватиме передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в країні.

Література

1. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25 травня 2001 р. №341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>

2. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади: монографія / [А.О. Чемерис, М.Д. Лесечко, А.В. Ліпенцев та ін.] / за заг. ред. А.О. Чемериса. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 152 с.

3. Артеменко В. Напрями створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу соціально – економічних показників розвитку регіонів України / В. Артеменко, О. Зачко // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 69 – 73.

4. Баранова Л. Методичні основи дослідження ринкових перетворень у господарському комплексі регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pbgo/2009_10/Baranova.pdf

5. Бутко М. П. Регіональне управління: інноваційний підхід : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Бутко М. П., Зеленська О. О., Зеленський С. М. та ін.; За заг. ред. д.е.н, проф. Бутка М. П. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.

6. Гавкалова Н. Л. Формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу : дис. ...доктора екон. наук : 08.00.04 / Н. Л. Гавкалова. – Харків, 2009. – 572 с.

7. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк Т. С. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України / В.М. Геєць (ред.). – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

8. Жупанський Я., Вах І. Особливості структури територіальних угруповань основних виробництв і місцевих поєднань [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nzvdpu_geogr/2007_13.pdf

9. Кистанов В. В., Копылов Н. В. Региональная экономики России : учебник. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 584 с.

10. Кляненко Б. Т., Осика О. П. Соціально-економічний розвиток господарського комплексу регіону: методика і практика аналізу. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – 227с.

11. Краткий экономический словарь / Под ред.. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 2002. – 1088 с.

12. Кушнірецька О.В., Демидюк О.М. Теоретичні підходи до визначення суті організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 63-70.

13. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

14. Мартинюк І. Показники галузевої спеціалізації регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mre/2009_3_2/5_5.pdf

15. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення : моногр. / кол. авт.; за ред. д.е.н., проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Екон. думка, 2003. – 608 с.

16. Регіонально-адміністративний менеджмент: навч. посіб. / [О. Ю. Амосов, В. В. Мамонова, Ю. О. Куц та ін.]; за заг. Ред.. д.держ. упр., проф.. В. В. Мамонової. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2010. – 188 с.

17. Регіональна політика та механізми її реалізації. / за ред.. М.І. Долішнього. – К.: Наукова думка, 2003. – 489 с.

18. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. В. Варналія. – К. : Знання, 2005. – 498 с.

19. Реутов В. Регіональний вимір структурних зрушень в економіці України // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2010_2/files/EC210_37.pdf

20. Симоненко В. К. Регіональна політика: системний підхід / В. К. Симоненко // Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 31–37.

21. Словники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnuk.net>.

22. Стеченко Д. М. Програмно-цільова орієнтація в управлінні соціально-економічним розвитком регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1375.pdf>

23. Сущенко О. Формування інтегрованих територіальних утворень мезо-рівня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua